JIZZAX VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYINING NOYOB FONDLARI

Haydarova Yodgora Baxtiyor qizi
Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi bo‘lim boshlig‘i
+99891 592 99 74

Annotatsiya. *Mazkur maqolada muzeylarning noyob fondlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritilib, Jizzax viloyati tarixi va madaniyati muzeyida saqlanayotgan noyob eksponatlar tarixiy jihatdan tahlil etilgan. Bundan tashqari ushbu fondlarning yaratilishi, saqlanish holati va kelgusida saqlash usullari haqida ilmiy tavsiyalar ham keltirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Noyob fond, so‘zana, oypalak, palak, jabba juvak, etnografiya, hunarmandchilik, arxeologiya, topilma, numizmatika, tanga tumor.*

Muzeylarda saqlanayotgan eksponatlar ayniqsa, noyob fondlar nafaqat tarix uchun balki, kelajak uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Chunki, muzeylardagi noyob eksponatlar orqali insonlarda, xususan yosh avlodda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, bebaho tarixiy va madaniy merosga hurmat, g‘urur va iftixor, Vatanga sadoqat va muhabbat tuyg‘ularini tarbiyalash hamda kuchaytirish mumkin.[O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonunini ro‘yobga chiqarish uchun zarur

bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida // (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2010-y., 14-15-son.] Umumiy tasniflaganda, noyob fondlar – muzeylarda mavjud ko‘rgazmali maydondan aksar hollarda alohida ajratilgan maxsus hududda saqlanuvchi eksponatlar hisoblanadi. Sababi, ular tarixiy-ilmiy jihatdan yuqori qiymatli, yagona nusxada ekanligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari muzeylardagi noyob fondlarga taalluqli eksponatlarni saqlashda muzey xodimlaridan ham qator vazifalar talab qilinadi. AQSh Milliy muzeyining birinchi direktori Jorj Braun Gud buni “o‘ziga xos kasbiy iste’dod yohud “muzey hissi” deb ataydi. Shuningdek, olim yana qo‘shimcha qiladiki: muzeylarni o‘ziga xos qiladigan narsa - bu ulardagi noyob fondlardir. Muzey kolleksiyalari shunchaki buyumlar yig‘indisi emas; ular sinchkovlik bilan tanlab olingan majmualar va kasbiy yondashuvga asoslangan bilim mahsulidir. [Stevan Lubar. Museums need collections and connections. - USA. 2018. –P.5. *(Ma’lumot asl maqoladan tarjima qilish orqali olindi.*]

Muzeylardagi noyob fondlarini saqlashda har xil guruhlardagi harorat va namlik sharoitlarini hisobga olgan holda muzey ashyolarini saqlash uchun eng samarali sharoitlarni yaratishga, havoni ifloslantiruvchi jismlardan himoya qilishga, to‘g‘ri yoritishga va nihoyat, muzey ashyolarini mexanik shikastlardan himoya qilishga shu jumladan, zarur hollarda muzey fondlarini muhofaza qilishga alohida e'tibor qaratish lozim. Zamonaviy muzey saqlov ishini jahon va xalqaro talablar darajasida tashkil etishda ilmiy yordamchi materiallardan foydalanish maqsad muvofiq sanaladi. Bular: maketlar, suratlar, xaritalar, chizma va rejalar, zamonaviy texnika vositalari, audio va video jihozlar bo‘lib, ular orqali tomoshabinga muzeyning noyob ekspozitsiyasi haqida hikoya qiluvchi voqealarni yanada chuqurroq, to‘liq va yorqinroq nayon etish mumkin. [Boltayev B. O‘zbekistonda xalqaro talablarga mos muzeylarni shakllantirish omillari. – Toshkent, 2025. – B. 49.]

Jahon miqyosida muzeyshunoslik va noyob fondlarni saqlashga oid tadqiqotlarga ko‘ra, muzeylardagi noyob kolleksiyalaridan foydalanish va ularning ochiqligi masalasida olimlar qator fikr va mulohazalarni ilgari surmoqda. Xususan, “noyob kolleksiyalarni “yashirish” o‘rniga, ulardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishimiz zarur” – deyiladi. Amaliy va iqtisodiy sabablarga ko‘ra, muzeylardagi noyob kolleksiyalarining aksariyati odatda muzey binosidan uzoqda joylashgan va jamoatchilik uchun kirish qiyin bo‘lgan maxsus omborlarda saqlanadi. Biroq, agar muzeylar o‘z noyob kolleksiyalaridan samaraliroq foydalanishni va jamoatchilikning ular bilan yaqindan tanishishiga imkon yaratishni istasa, ochiqlikni oshirishning yangi usullarini topishlari shart. Muzeylar yaxlit yondashuvni qo‘llashi

hamda “kolleksiyalash” va “kolleksiyalardan foydalanish” jarayonlarini o‘zaro uzviy bog‘liq deb bilishi lozim. “Agar odamlar o‘z madaniy merosi bilan bevosita aloqada bo‘la olmasalar, bu kolleksiyalarning nima keragi bor?” deya keltiriladi, xorij maqolasida. [Piter Ostritsch. Head of Collections at Sörmlands museum in Nyköping, Sweden. “No hidden Treasures! “ // International council of museums. - Sweden. 2023.] Darhaqiqat, muzeylardagi noyob fondlarni ehtiyotkorlik bilan saqlash zarur, shu bilan birga ulardan ommani boxabar qilish, nodir fondlarni tanishtirish ham zarur hisoblanadi.

Yurtimizda bu borada, yillar kesimida ko‘plab islohotlar, zaruriy chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan, Jizzax viloyatidagi qator muzeylarida mavjud noyob fondlarni saqlash, ularni kelajak avlod uchun ham yaxshi holatda yetkazish asosiy masala sifatida ko‘tarilgan. Mazkur jarayonlarni birgina Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi tarkibida saqlanayotgan noyob fondlar miqyosida tahliliy tasniflash mumkin.

Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyida saqlanayotgan noyob fondlar 3 ta asosiy guruhga bo‘lingan. Ular: tarix, tabiat va san’at bo‘limlaridir. Tarix bo‘limini 50 dan ortiq qadim va o‘rta asrlarga tegishli arxeologik topilmalar tashkil etadi. Xumdon, qadimgi mehnat qurollari, sopol parchalari, tosh qurollar va uzoq tarixda foydalanilgan uy-ro‘zg‘or buyumlari shular jumlasidandir. Sanab o‘tilgan har bir eksponatning ilmiy sharhi va tegishli ilmiy xulosalari olimlar tomonidan muzey fondiga topshirilgan. Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyining joriy arxiv ma’lumotlari. 2026-yil.] Muzeyning tabiat bo‘limida 40 dan ortiq noyob hayvon va qushlar saqlanib, har birining ma’lumotlari, o‘ziga xos xususiyatlari va holati bayon etilgan.

Ushbu muzeyning san’at bo‘limi alohida ajaralib turuvchi xususiyatlarga ega bo‘lim hisoblanib, unda 60 ga yaqin xalqimizning qadim an’ana va urf odatlari, milliylik hamda qadriyatlarini aks ettiruvchi noyob fondlar saqlanmoqda. Masalan, Palak,[2] yohud oypalakning matosi qora lonkadan bo‘lib, kungaboqar gulini eslatuvchi va geomitriksimon naqshlar aks ettiriladi. Amaliy san’at, qo‘l mehnati bo‘lib, uning hajmi 2,20 x 1,80 sm. Muzeydagi saqlov holati – yaxshi [Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyining joriy arxiv ma’lumotlari. 2026-yil.] *(1-rasmga qaralsin).*

[2] Palak – qo‘lda yoki mashinada kashta tikib tayyorlanadigan badiiy buyum. Xonani bezatish uchun devorga osiladi. Ip-gazlamaga bosma va boshqa turli choklarda kashta solinadi. To‘lin oyli osmon aks ettiriladigan naqsh mujassamoti osmon, oy va yulduzlarni ifodolovchi ramziy shakllar doira va yulduzlardan iborat bo‘ladi. Gullarning yirikligi va kashtalar quyuq qoplab tikilishiga ko‘ra palak so‘zanadan farq qiladi.

Yana bir noyob fond – 9 oylik palak bo‘lib, uning matosi sariq lonkadan bo‘lib, chekkasiga ikki qator yo‘lsimon naqsh qora ipakdan tikilgan, palakning o‘rtasida to‘qqizta oysimon naqsh solinib, to‘rt burchagiga tumorsimon naqsh tikilgan. Bu kashtaning ipaklari xazina ipaklari deyiladi, ya’ni asrlar davomida ham o‘z jilosini yo‘qotmagan. Jizzax kashtachilik maktabiga xos uslubda tayyorlangan. O‘lchami 3 m x 2 90 sm. Hozirgi kunda saqlanishi holat – yaxshi. *(2-rasmga qaralsin).*

1-rasm

2-rasm

Bundan tashqari, ushbu bo‘limda so‘zana, sochpopuk, parcha chopon, sirg‘a, joynomoz, quroq dasturxon, zardevor, bolalar zar choponchasi, kashta, sandalpo‘sh, jabba juvak, tanga qator, bozbond, qadimiy tillaqosh, oypalak, tagdo‘zi choyshab, paranji, bargaklar ham mavjud. Ular orasida eng ko‘p e’tiborimizni tortganlarini izohini keltiradigan bo‘lsak bu – jabba juvak. Jabba juvak - XIX- asr oxiri XX asr boshlariga mansub bo‘lib, kelinlarimiz tomonidan jabba juvak sifatida taqilgan. Jabba juvak yasashda misdan va tangalardan foydalanib, zargarlar tomonidan qo‘l mehnati yordamida tayyorlangan. Xomashyosi – metal tanga, kumush hisoblanib, o‘rtacha vazni – 50-60 mg. *(3-rasmga qaralsin.)* Jabba juvakni mazkur davrlarga oid xalq hunarmandchiligining noyob va nafis misollaridan biri deyish mumkin.

Muzeyda saqlanayotgan yana bir noyob fondlardan biri bu - tanga qator XX asrga mansub bo‘lib, har-xil hajmdagi tangalar bir-biriga ulanib, mahalliy zargarlar tomonidan qo‘l mehnatida yasalgan bo‘lib, kelinlarimiz tomonidan ko‘krak bezagi sifatida taqilgan. [O‘sha manba] *(4-rasmga qaralsin)*

3-rasm

4-rasm

Tanga qator asosan metal va kumushdan tayyorlanib, o‘rtacha 175 grni tashkil etgan. Hozirgi

kunda muzeyda tanga qator noyob fondining holati yaxshi darajada. Yuqorida sanab o‘tilgan barcha noyob eksponatlar ayniqsa, xalqa hunarmandchiligining na’munlari ko‘plab bosqichlardan so‘ng tayyor holatga kelgan va bu jarayonning barchasi qo‘l mehnati asosida amalga oshirilgan.

Xulosa qilib aytganda, Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyida saqlanayotgan noyob fondlar tarix, etnografiya, muzeyshunoslik, tabiatshunoslik, numizmatika, madaniyat, arxeologiya, xalq og‘zaki ijodi kabi fan yo‘nalishlarida ilmiy ahamiyati katta bo‘lishi bilan birga, muzeyga tashrif buyurayotgan yoshlarda vatanparvarlik, tarixning ma’lum qismidan amaliy ravishda boxabar bo‘lish, sa’nat va hunarmandchilikka qiziqish uyg‘otish kabi xususiyatlarni oshirishda muhim hisoblanadi. Shu bois, bunday eksponatlarni uzoq kelajakka yaxshi holatda yetkazish uchun zamonaviy texnologiyalar qamrovini oshirish, sun’iy intellekni jalb etish, eksponatlarning raqamli nusxalarini yaratish va modellashtirish kabilarni amaliyotda qo‘llash maqsadga muvofiqdir .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boltayev B. O‘zbekistonda xalqaro talablarga mos muzeylarni shakllantirish omillari.// Muzeylar: an’ana, novatsiya va renovatsiya integratsiyasida nomli xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. – Toshkent, 2025. – B. 49.
2. Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyining joriy arxiv ma’lumotlari. 2026-yil.
3. Piter Ostritsch. Head of Collections at Sörmlands museum in Nyköping, Sweden. “No hidden Treasures!“ // International council of museums. - Sweden. 2023. *–P. 8.(Ma’lumot asl maqoladan tarjima qilish orqali olindi.)*
4. Stevan Lubar. Museums need collections and connections. - USA. 2018. –P.5. *(Ma’lumot asl maqoladan tarjima qilish orqali olindi.)*
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonunini ro‘yobga chiqarish uchun zarur bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida // (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2010-y., 14-15-son.lex.uz